
Յակոբ Չոլաքեան, *Տարեգրութիւն Հայ Աւետարանական Բէթէլ Վարժարանի (1923-2013)*, Հալէպ, Հրատարակութիւն Սուրիոյ Հայ Աւետարանական Համայնքի Կրթական Խորհուրդի, Պէյրութ, 2016, 660 էջ

Յետեղեռնեան սփիւռքը հարիւր տարեկան է: Այդ հարիւր տարիներուն, սփիւռքի բոլոր հայօճախները, առանց բացառութեան, ջանացին իրենց ինքնութիւնը նորովի կերտել նոր միջավայրերուն մէջ: Սկզբնական տարիներուն, այդ հայօճախներուն առարկայական, միջավայրային թէ ենթակայական պայմանները՝ համատեղուածութեան, թուական, մշակութային, արհեստագիտութեան օժտուածութեան, հայատեւումի փափաքը եւ այլ գործօններ՝ ուղիղ համեմատական դարձան նոր հայավայրերուն հայկական դիմագիծի յառաջացման խորութեան: Այս հայավայրերը տակաւ կազմակերպուելով, իրենց միջավայրին մէջ կառուցելով դպրոց, եկեղեցի, մշակութային եւ միութենական հաստատութիւններ, կազմակերպութիւններ դարձան հայօճախներ, ուր կերտուեցաւ յետեղեռնեան հայկական սփիւռքին նոր կեանքը՝ իր մշակութային, տնտեսական, կենցաղային, ազգային, թէ այլ՝ ինքնութենական դրսեւորումներով:

Նորակազմ այս հայօճախներէն մանաւանդ Միջին Արեւելքի մէջ ձեւաւորուածները՝ տուեալ երկրին տնտեսական-ապահովական-քաղաքական-ընկերային-ժողովրդագրական եւ իրաւական գործօններու բարենպաստ հոլովոյթով ու սահմանափակ տեղաշարժերու հետեւանքով կրցան տասնամեակներու վրայ երկարող բնակութեան մէկտեղեալ եւ անփոփոխ վայրեր ունենալ: Այս հայօճախներուն դիմագրաւած ապակայունացնող, տեղաշարժի մատնող գործօնները տասնամեակներ շարունակ վճռական ազդեցութիւն չունեցան (մինչեւ 1946-1948ի հայրենադարձութիւնը), որով՝ տարիներու ընթացքին հայօճախները մնացին յարաբերաբար կայուն, եւ հայակերտումի ամենամեայ ճիգերը եկան գումարուելու եւ աւելնալու նախորդ տարիներու ճիգերուն: Այլ խօսքով, հիմնուածին վրայ կարելի եղաւ յաւելում կատարել ու արմատաւորուիլ եւ ծաղկիլ, քան թէ տեղաշարժերու հետեւանքով լքել եւ միշտ նորը հիմնել: Միւս կողմէն, հայրենադարձութենէն ետք, հոսք մը սկսաւ գիւղական, արուարձանային փոքր բնակավայրերէն դէպի շրջանային կեդրոններ՝ Հալէպ, Դամասկոս, Լաթաքիա, Տէր Զօր, Քամիշլի, Պէյրութ, Պուրճ Համուտ եւն., որուն հետեւանքով առաւել հայկականօրէն զօրացան շրջանային այս կեդրոնները ի հեճուկս գիւղական հայավայրերուն, որոնք տակաւ անհետացան:

Եթէ հարիւրամեայ հեռաւորութեամբ յետադարձ հայեացքով քննենք հայօճախները, ապա Միջին Արեւելքի երկիրներու մէջ գոյառած հայկական

մշակութային հաստատությունները, կառոյցները կ'առանձնանան իրենց երկարատեւութեամբ¹: Անոնցմէ շատեր արդէն սկսած են թեւակոխել իրենց հարիւրամեակը՝ ինչ որ կարելիութիւն կու տայ ուսումնասէրին խորունկ դիտարկումի նիւթ դարձնել այդ հաստատութիւնները եւ ուսումնասիրել զանոնք:

Նիւթերու բացակայութեան կամ քիչութեան պատճառով եթէ դժուար է յառաջացնել պատումը հայօճախի կենցաղա-ընկերա-տնտեսական կեանքին, ապա մշակութային հաստատութիւնները եւ կառոյցները ունին բաւարար նիւթ, որով կարելի է ուսումնասիրել զանոնք եւ յառաջացնել պատումը տուեալ հայօճախին այս կամ այն հաստատութեան, կառոյցին: (Կը թուի թէ սփիւռքահայ հաստատութիւններուն մէջ հայ եկեղեցին ու դպրոցը կ'առանձնանան իրենց յարաբերական կայունութեամբ. կարծէք՝ առաջնորդ հայ անհատը եւ անհատականութեան նկարագիրի գործօնը աւելի երկարատեւ դրական ազդեցութիւն գործած են սփիւռքահայ դպրոցին եւ հաստատութեան վրայ, մինչ միութիւններու վրայ՝ այդ գործօններուն ազդեցութիւնը եղած է աւելի կարճատեւ)²:

Եւ քանի որ որեւէ հայօճախի ոչ մէկ մշակութային հաստատութիւն ինքնակայ է, այլ ընդելուզուած է միջավայրին ու դրսեւորումն է անոր, ապա յառաջացած որեւէ պատում կը բացայայտէ տուեալ հայօճախի կենցաղա-ընկերա-տնտեսական եւ մշակութային կեանքէն երեսակներ:

Այս առումով բացառութիւն չէ վերջերս լոյս տեսած *Տարեգրութիւն Հայ Աւետարանական Բէթել Վարժարանի (1923-2013)* հատորը, հեղինակութեամբ վաստակաշատ բանասէր, տասնամեակներու կրթական մշակ Յակոբ Չոլաքեանի, որուն դերը անուրանալի է Հալէպի Համազգայինի հայագիտական կեդրոնի ծիրին մէջ հայագիտութեամբ զբաղողներու նկատառելի սերունդի մը յառաջացման մէջ եւս:

Չոլաքեանի առջինեկ երկասիրութիւնը չէ ասիկա: Ան ոչ միայն պատմագրական եւ բանահիւսական հարուստ փորձ եւ բերք ունի, այլեւ երախտաշատ աշխատանք կատարած է սուրիահայ - մանաւանդ հալէպահայ - դպրոցներու ուսումնասիրութեան, ինչպէս նաեւ Քեսապի ու շրջակայից հայութեան անցելի ու ներկայի պատմութեան եւ բանահիւսութեան առումով: Կրթական ծիրին մէջ, իր գրիչին կը պատկանին *Հայերէնի Դասագիրքս* նախակրթարանի, *եւ Անդաստան* միջնակարգ երկրորդական կարգերու հայ գրականութեան եւ լեզուի համադրեալ դասագիրքերը, իւրաքանչիւրը վեցական գիրքով, իսկ հայ դպրոցի պատմութեան կը վերաբերին անոր

¹ Անշուշտ քիչ չէ թիւը անհետացածներուն եւս:

² Ընդհանրապէս, տնօրէնին հեռացումը վարժարանէն՝ կարճատեւ կամ երկարատեւ ծառայութենէ ետք, չէ ունեցած այն ժխտական հետեւանքը որ ունեցած է ներկուսակցական կամ ներմիութենական տագնապի պատճառով անձի մը կամ խմբակի մը հեռացումը այդ կազմակերպութենէն:

1997ին հրատարակուած *Յիսնամեակ Քարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարանի (1947-1997)*, 2007ին լոյս տեսած *Ութսունամեակ Հալէպի Ազգային Սահակեան Վարժարանի (1927-2007)* եւ 2011ին՝ *Ոսկեմատեան Քուէթի Ազգային Վարժարանի (1960-2010) հաստատիոր* հատորները:

Ներկայ հատորին մէջ, հանգամանային մուտքէ մը ետք, Չոլաքեան կ'արժեւորէ գիրքին յառաջացման համար օգտագործուած աղբիւրները (1՝ տպագիր նիւթեր.- յուշամատեան եւ դպրոցական պարբերագիրք, հանդիսութեանց առթիւ լոյս ընծայուած տեղեկատու-յայտագիրքեր, մամուլի մէջ ցրուած նիւթեր, հայ աւետարանականութեան նուիրուած ընդհանրական երկասիրութիւններ, 2՝ արխիւային նիւթեր.- հոգաբարձական եւ ուսուցչական ժողովներու ատենագրութիւններ, դպրոցական օրագրութիւն, գ՝ նկարներ եւ շրջանաւարտութեան ցանկեր), նշելով նաեւ որ մէկտեղուած նիւթերը պակասաւոր են եւ լիուլի չեն արտացոլէր դպրոցին ամբողջ պատմութեան տասնամեակները: Ապա յուժ արժեքաւոր՝ «*Հալէպի հայ գաղթականութիւնը եւ կրթական գործը*» պատմական ներածականէն ետք, Չոլաքեան վարժարանին պատմութիւնը կը ներկայացնէ իբրեւ տարեգրութիւն, եւ առանձնացնելով իւրաքանչիւր տարի, այդ տարիները կը խմբաւորէ տասնամեակներով, ի բացառեալ 1923-1925, 1925-1930 եւ 2010-2013 բաժիններուն¹:

Հատորը մանրամասնեալ, նկարազարդ պատմողական տարեգրութիւնն է Հալէպի Հայ Աւետ. համայնքի Բեթէլ Վարժարանի 1923-2013 տարիներու կենսագործունէութեան, ներքին կեանքին, ուսուցչակազմին, տնօրէնութեան տեսլականին եւ բերքին: Ան նաեւ նոյն տասնամեակներուն զայն հովանաւորող հոգաբարձութեան, կրօնական դասուն ու հօտին համայնքային համաձայն անուղղակի պատմութիւնն է:

Ան կը փաստագրէ Հալէպի հայօճախի Բեթէլի հօտի նախանձախնդիր, հետեւողական ու անխտիր ճիգը նորահաս սերունդի հայեցի դաստիարակութեան, եւ յանձնառութիւնը՝ նախաեղեռնեան հայ աւետարանական լուսաւորական ասանդի շարունակումին: Կը դրսեւորէ նաեւ ներհամայնքային, միջհամայնքային եւ համայնք-սուրիական ու Հայաստանի հանրապետութիւններ փոխյարաբերութեանց երեսակներ:

Գիրքին աղբիւրագիտականօրէն հիմնաւորուած այլեւայլ աղիւսակները, վիճակագրութիւնները եւ այլ տուեալներ լոյս կը սփռեն հայօճախին միջավայրին, շրջապատին, ոգիին, ժողովրդագրական պատկերին այլեւայլ հարցերուն, ինչպէս նաեւ՝ այլեւայլ մարտահրաւերներուն եւ առաջադրանքներուն յաղթահարման վրայ: Գիրքը յատկանշական յաւելում մըն է սուրիահայ վարժարաններու կրթական առաքելութեան համապատկերին պատմական լուսաբանման:

¹ Չոլաքեան նման եղանակի դիմած է *Յիսնամեակ Քարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարանի (1947-1997)* հատորին պարագային:

Անգնահատելի է Չոլաքեանի պրպտող-համադրող-ներկայացնող բանասերի դերը այս հատորին ծնունդին մէջ: Մակայն, պիտի ուզէինք կատարել մի քանի հարցադրումներ:

Հաստատութեան մը, կառոյցի մը պատմութեան մօտենալու տարեգրութեան եղանակը ունի իր առաւելութիւնները: Տարեգրութիւնը առիթ կու տայ մանրամասնութիւններու մէջ խորանալու, սակայն կը կորսնցնէ համապատկերի հնարաւորութիւնը, բացի եթէ հատորին մէջ տարեգիրը ընդհանրական ամփոփում մը, համապարփակ պատկեր մը եւ եզրայանգումներ հրամցնէ: Մեզի համար անհասկնալի մնաց նաեւ թէ ինչու Չոլաքեան անջատած է վարժարանին պատմութիւնը տասնամեակներով, որոնք միշտ չէ որ կը գուգադիպին տնօրէնութեան փոփոխութեան կամ՝ վարժարանին համար հիմնարար որեւէ այլ անկիւնադարձի:

Թերեւս, հեղինակին պատմագրութեան «տարեգրութիւն» եզրի սահմանումը մղած է զինք նման մօտեցումներու: Մեզի կը թուի, սակայն, թէ այս մօտեցումները կրնան պարագայական դժուարութիւններու արդիւնք ըլլալ, կամ՝ թելադրութեանց, եւ կամ կրնան բխած ըլլալ Մուրիոյ մէջ ծայր տուած պատերազմական վիճակէն: Եւ հոս՝ պէտք է կարեւորել հատորին ծնունդին փաստը:

Իրապէս, դժուար է բառերով կարեւորել, գերագնահատել նման ուսումնասիրութեան մը յառաջացումը:

Վերջին հարիւրամեակի բանաւոր պատմութեան, հաւաքական յիշողութեան կորուստի դամոկլեան սուրը կախուած է ամբողջ Միջին Արեւելքի հայօճախներուն վրայ: Եւ եթէ չփրկենք այն ինչ որ կարելի է մեծ ճիգերով փրկել այսօր, պատմութիւնը պիտի արձանագրէ թէ կար ու կային Միջին Արեւելքի ծաղկուն հայօճախներ ու... չկան:

Այսպէս է որ, այսօր, Միջին Արեւելքի հարիւրհազարաւոր կորովի, աշխուժ, աշխատասէր, կենսասէր, կեանք վերարտադրող, ստեղծագործ հայերու հարիւրամեայ պատմութեան մէկ մասը կորսուած է, իսկ միւս մասը՝ կորսուելու եզրին է, եթէ շարունակենք այդ պատմութեան հանդէպ պարտազանց մնալ:

Ահա այս խորապատկերին վրայ պէտք է դիտել այս հատորը, որ նուիրուած է Հալէպի մայր գաղութին մէջ սերունդներ յառաջացուցած քուրայի մը: Այս քուրան, հակառակ տարապայման դրութեան, կը շարունակէ իր անփոխարինելի առաքելութիւնը: Միայն ուրախութիւն եւ գոհունակութիւն կրնայ պատճառել այս գիրքին ծնունդը, որով վերջնականօրէն կը փրկուի պատմութեան կարեւոր գրուի մը՝ Հայ Աւետ. Բեթէլ վարժարանին վերաբերող հատուածը՝ հալէպահայ կրթական պատմութեան ստուար հատորին համար: Կը փրկուին նաեւ անոր տեսիլքն ունեցող եւ զայն յաջողցնող մարդկային ազնիւ ճիգին տէրերը, կը գնահատուին մշակները: Կը յառաջանայ նաեւ կարելիութիւնը այդ տուեալներն ու տեղեկութիւնները իբրեւ աղբիւր օգտագործելով համադրաբար յառաջացնել հալէպահայ կրթական պատմու-

թեան վերջին հարիւր տարուան պատումի սպիտակ գիրքին էջերուն մէկ մասը:

Արդարեւ, վաւերատեղեկագրական բնոյթի այս ուշագրաւ, բժախնդիր եւ երախտաշատ հետազօտութիւնը սկզբնադրիւր կը հանդիսանայ Միջին Արեւելքի եւ ընդհանրապէս Մփիւռքի հայ դպրոցին պատմահամեմատական վերլուծութեան: Մանաւանդ որ, հայօճախներու պատմութեան առումով, հաւանաբար, յարաբերաբար ամենէն շատը ուսումնասիրուած եւ տպագիր նիւթ ունեցողը սփիւռքահայ դպրոցն է:

Եզրակացնելով, կրնանք միայն երախտիքի խօսք ուղղել հատորին հեղինակին, անոր օգնականներուն եւ շուրջ հարիւրամեայ այս վարժարանին աւանդն ու կենսագործունէութիւնը պատմութեան ժառանգ ձգելու նախանձախնդիր հանդիսացած պատասխանատուներուն:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ